

Д. П. Лисенко

ад'юнкт кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил)
Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського**ДОВІРА ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН**

У статті проведено теоретичний аналіз наукових підходів до розуміння довіри як соціально-психологічного феномена, розкрито сутність довіри як соціально-психологічного відношення, розглянуто структурні компоненти.

Ключові слова: довіра, феномен, соціально-психологічне відношення, об'єкт, суб'єкт, структура, функції.

Постановка проблеми. Серед численної кількості соціально-психологічних феноменів, які останніми десятиріччями стали предметом досліджень багатьох вітчизняних і закордонних науковців, особливе місце посідає довіра. Незважаючи на значний об'єм проведених досліджень, вивчення феномена довіри не втрачає своєї актуальності й сьогодні. Аналіз психологічної літератури свідчить про те, що погляди науковців на визначення поняття довіри, її соціально-психологічні характеристики, значно різняться. Необхідні уточнення змісту довіри як соціально-психологічного феномена, теоретичний аналіз структури довіри та функцій.

Довіру як соціально-психологічний феномен досліджували багато закордонних учених, як-от: Дж. Роттер, М. Дойч, Р. Левіцкі, Д. Мак-Алістер, І. Антоненко, А. Купрейченко, Т. Скрипкіна, Є. Ільїн, В. Зінченко. Серед вітчизняних науковців довіру як соціально-психологічне явище розглядали Н. Василець, С. Ворожбит, В. Кравченко, Г. Циганенко, Н. Єрмакова, О. Лашко. Поліваріантність визначень довіри, представлених у літературних джерелах, зумовлена напрямами та специфікою наукових досліджень. Вважається за доцільне провести уточнення визначення та змісту довіри як соціально-психологічного феномена.

Мета статті – проаналізувати наукові підходи до вивчення довіри як соціально-психологічного феномена та визначити основні соціально-психологічні характеристики довіри.

Виклад основного матеріалу. Як справедливо зазначає А. Купрейченко, погляди на природу довіри представників різних галузей психологічної науки різняться залежно від того, на якому об'єкті та в якій сфері його життєдіяльності вивчається довіра [1, с. 54]. Дослідники розглядають довіру як відношення, психічний стан, почуття, очікування, процес, когнітивну оцінку, атитюд, форму соціальної компетентності.

Під час визначення класу психічних явищ, до якого можна віднести феномен довіри, заслуго-

вує на увагу емпіричне дослідження, проведене під керівництвом М. Бендюкова [2, с. 87–88]. Групою дослідників здійснено контент-аналіз визначень довіри, наявних у психологічній літературі, та проведено їх кількісний контент-аналіз у формі шкалування методом парного порівняння. Об'єктом аналізу був концепт «довіра» у формулюванні «довіра як феномен, який відноситься до сфери психічного», а твердженнями – визначені раніше поняття, які описують довіру. З метою визначення найбільш влучного опису довіри в зазначеному формулюванні експертам було запропоновано здійснити попарне порівняння виділених дослідниками дев'яти понять. Експертами були 22 професійних психолога із числа науково-педагогічних працівників (серед них 6 докторів психологічних наук і 8 кандидатів психологічних наук). Отримані результати представлені в таблиці 1.

Результати дослідження свідчать про те, що довіра розглядається експертами-психологами насамперед як відношення. Достатньо поширені поняття «атитюд» та «очікування» не посіли головних позицій в оцінці феномена довіри. Менш за все експерти погодилися з тим, що довіра – це настрій.

Для кращого розуміння сутності довіри розглянемо детальніше категорію «відношення».

Таблиця 1

Результати парного порівняння понять, які описують довіру у формулюванні «довіра як феномен, який відноситься до сфери психічного»

Поняття	Середнє	Стандартне відхилення
Почуття	4,5	1,57
Готовність до діяльності	2,91	1,97
Відношення	5,91	1,57
Очікування	4,5	1,44
Атитюд	4,91	2,33
Здатність	2,32	1,78
Стан	3,12	1,4
Когнітивна оцінка	5,23	1,57
Настрій	2,18	1,84

В. М'ясищев використав термін «відношення» як базову категорію під час розроблення «теорії відношень». Психологічні відношення людини вчений розумів як цілісну систему індивідуальних, вибіркових, свідомих зв'язків особистості з різними сторонами об'єктивної дійсності [3, с. 16].

У «Психологічній енциклопедії» (за ред. О. Степанова) суб'єктивні відношення особистості визначаються як сукупність ціннісних орієнтацій, інтересів, симпатій, антипатій та інших характеристик особистості. Вони формуються в процесі нагромадження життєвого досвіду особистості, характеризують життєву позицію людини і позначаються на всіх її психічних процесах [4, с. 59–60].

В. Позняков пропонує розглядати психологічне відношення як феномен або характеристику свідомості особистості, тобто усвідомлюване психічне явище [5, с. 8–9]. Це особливий стан свідомості, який передуює реальній поведінці і виявляє готовність до цієї поведінки. Психологічне відношення – внутрішня позиція суб'єкта щодо об'єкта. На думку вченого, для психологічних відносин характерні поєднання стабільності, стійкості (порівняно із психічними процесами і станами) і водночас динамічності, мінливості (порівняно із психологічними властивостями).

Отже, у соціальній психології довіру варто розглядати насамперед як відношення, яке фіксує психологічні результати взаємодії соціальних суб'єктів. Розглянемо зазначене більш детально.

Т. Скрипкіна визначає довіру як особливе відношення, яке виникає в суб'єктивному, внутрішньому світі особистості, «здатність людини априорі наділяти явища й об'єкти навколишнього світу, а також інших людей, їхні можливі майбутні дії та власні передбачувані дії властивостями безпеки (надійності) та ситуативної корисності (значущості)». Довіра проявляється через активність людини: акт взаємодії з об'єктом є дослідною

перевіркою рівня довіри, первісно притаманного суб'єктові [6, с. 84–85].

А. Купрейченко найбільш перспективним вважає підхід до вивчення довіри як психологічного відношення, яке передбачає цікавість та повагу до об'єкта або партнера; уявлення про потреби, які можуть бути задоволені в результаті взаємодії з ним; емоції від передчуття їх задоволення, позитивне оцінювання партнера; безумовну готовність виявляти щодо нього добру волю, а також виконувати певні дії, які сприяють успішній взаємодії [1, с. 55–57].

За І. Антоненко, довіра є спрямованим соціально-психологічним відношенням суб'єкта довіри до об'єкта, яке формується на підставі зіставлення суб'єктом очікуваних результатів взаємодії з об'єктом (їхньої відповідності власним потребам, уявленням, цілям, цінностям) з отриманими [7, с. 34–36].

Отже, довіру можна розглядати як соціально-психологічне відношення, яке полягає в особливому ставленні суб'єкта до об'єкта довіри, що виникає в результаті безпосередньої або опосередкованої взаємодії та відображає внутрішню позицію суб'єкта, зумовлену прогнозованою оцінкою результатів цієї взаємодії.

У структурі життєво значущих відносин особистості вчені традиційно виділяють ставлення до світу, ставлення до інших людей і ставлення до себе (Б. Ананьєв, В. М'ясищев, С. Рубінштейн та ін.). У дослідженнях феномена довіри науковці також виокремлюють три основні типи довіри: довіру до себе, довіру до світу та довіру до інших людей. Т. Скрипкіна, під час аналізу вивчення довіри в різних напрямках психологічної науки дійшла висновку, що довіра до себе є предметом психотерапевтичних і психокорекційних практик і процедур; довіра до світу розглядалася як базова спрямованість особистості; довіра до іншого була включена в соціально-психологічний аналіз [6, с. 44].

Рис. 1. Структура довіри як соціально-психологічного відношення

Загальна соціально-психологічна структура довіри (за І. Антоненко) складається із суб'єкта й об'єкта довіри, ситуації довіри, суб'єктних, об'єктних та ситуаційних чинників довіри, функціонального органу довіри, взаємодії, діяльності, результату діяльності, об'єктного відношення, предмета діяльності та предмета довіри, взаємовідносин, актуальності довіри та зв'язку між цими елементами [8, с. 133].

Суб'єктами довіри є окрема особистість, соціальна група, суспільство загалом. Об'єктами довіри можуть бути конкретні люди, групи, організації, соціум, різноманітні феномени й явища матеріального та нематеріального світу, навколишній світ. Отже, можна виокремити такі види довіри: особистісну та міжособистісну, групову та міжгрупову, суспільну, персоніфіковану та неперсоніфіковану, формальну і неформальну.

У дослідженнях сучасних вчених структура довіри як соціально-психологічного відношення представлена переважно трьома основними компонентами: когнітивним, емоційним і поведінковим (рис. 1).

За А. Купрейченко, когнітивний компонент складається з уявлення про себе, іншого учасника довірливих відносин, умов взаємодії та очікування, пов'язаного з поведінкою партнера [1, с. 56]. Когнітивний компонент у структурі довіри має динамічний характер, зумовлений минулим досвідом спілкування суб'єкта, постійним набуттям нових знань, соціальною ситуацією.

Емоційний компонент полягає в емоційній оцінці сторін, що взаємодіють, і самого процесу взаємодії: у загальному враженні суб'єкта про об'єкт довіри, приязні, зацікавленості, єдності поглядів і позицій. В. Позняков вважає, що саме емоційний компонент як сукупність суб'єктивних переживань, емоційно забарвлених суджень, уявлень та оцінок формує емоційну валентність і модальність психологічного відношення [5, с. 19].

Поведінковий компонент полягає в готовності суб'єкта до здійснення певних довірчих дій щодо об'єкта, до самого себе й умов, які склалися. Наприклад, готовність до пожертви власними інтересами заради підтримки певного рівня довіри.

У науковій літературі функції довіри представлені в достатній кількості та різняться залежно від досліджуваних аспектів життєдіяльності суб'єктів.

І. Антоненко виокремлює такі функції довіри: забезпечення спільної діяльності (підтримання, сприяння діяльності; основна функція); інтегрування (забезпечення соціальної єдності, спільності, цілісності на різних рівнях суспільства); комунікативну (забезпечення певного рівня комунікації індивідів соціальних груп відповідно до досягнутого рівня довіри); інтерактивну (забезпечення взаємодії); перцептивну (формування

перцептивної настанови на сприйняття ситуації на основі наявного рівня довіри); редукування (зведення складної системи відносин до одного відношення – величини актуальної довіри); управлінську (використання довіри як управлінського ресурсу); передбачувальну (прогнозування розвитку взаємодії між суб'єктами залежно від рівня прояву або досягнутого рівня довіри); детермінування (забезпечення підвалин для прояву інших відносин); ефективізування (підвищення ефективності взаємодії); стабілізаційну (забезпечення стабільності відносин); психологічну (зниження рівня напруженості та стресу у відносинах) [7, с. 39–41].

А. Купрейченко доповнює перелік функцій, наведений І. Антоненко, компенсаторною (компенсація в напружених ситуаціях за допомогою накопиченого досвіду соціальної взаємодії) та компліментарною (доповнення наявних формалізованих і правових регуляторів взаємовідносин) функціями, об'єднавши їх в інструментальні (що обслуговують) соціально-психологічні функції довіри. Основними функціями дослідник вважає такі: пізнання та самопізнання; забезпечення взаємодії зі світом та захисту від небажаного впливу; зумовлення самоорганізації суспільства; формування та відтворення соціальних відносин і соціальної структури; самовизначення суб'єкта; оптимізація соціальної взаємодії; забезпечення емоційного комфорту; психологічне полегшення [1, с. 82–83].

Є. Ільїн до основних функцій довіри відносить пізнання, обмін та забезпечення взаємодії [9, с. 34].

В. Сафонов основними функціями довіри на рівні особистості визначає такі: функцію психологічного розвантаження, функцію зворотного зв'язку в процесі самопізнання особистості, функцію психологічного зближення і поглиблення взаємовідносин [10, с. 78].

Т. Скрипкіна до фундаментальних функцій довіри відносить зв'язок людини зі світом в єдину систему, створення ефекту цілісності буття людини, сприяння появі ефекту цілісності особистості, встановлення міри відповідності поведінки людини, ухваленого рішення, цілей, поставлених завдань як до світу, так і до самої себе [6, с. 235].

Аналіз соціально-психологічних функцій довіри, наведених у науковій літературі, дозволяє згрупувати їх за особистісним, міжособистісним та соціальним рівнями, на кожному з яких довіра регулює свідомість і поведінку особистості, групи та суспільства відповідно.

Висновки:

1. Проведений теоретичний аналіз наукових підходів до вивчення довіри як соціально-психологічного феномена свідчить про те, що довіра розглядається науковцями передусім як відношення. На нашу думку, довіра – це соціально-пси-

хологічне відношення, яке полягає в особливому ставленні суб'єкта до об'єкта довіри, що виникає в результаті безпосередньої або опосередкованої взаємодії та відображає внутрішню позицію суб'єкта, зумовлену прогнозованою оцінкою результатів цієї взаємодії.

2. Структура довіри як соціально-психологічного відношення представлена трьома основними компонентами: когнітивним, емоційним і поведінковим.

3. Соціально-психологічні функції довіри можна згрупувати за такими рівнями: особистісним, міжособистісним і соціальним. На кожному з них довіра регулює свідомість і поведінку особистості, групи та суспільства відповідно.

Напрямами та перспективами подальших досліджень визначено з'ясування психологічних особливостей довіри в міжособистісних відносинах у звичайних та особливих умовах професійної діяльності.

Література:

1. Купрейченко А. Психология доверия и недоверия. М.: Изд во «Институт психологии РАН», 2008. 571 с.
2. Бендюков М., Кедич С., Саврилова Н. Понимание феномена доверия в отечественной психологии. Ученые записки Забайкальского государственного университета. Серия «Педагогика. Психология». Т. 11. № 2. Чита, 2016. С. 84–91.
3. Мясищев В. Психология отношений. М.: Изд-во ин-та практ. психологии, 1995. 365 с.
4. Психологічна енциклопедія / автор-упорядник О. Степанов. Київ: Академвидав, 2006. 424 с.
5. Позняков В. Психологические отношения человека: современное состояние исследований и перспективы развития концепции. Социальная и экономическая психология. Т. 2. № 2. М., 2017. С. 6–30.
6. Скрипкина Т. Психология доверия: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. М.: Издательский центр «Академия», 2000. 264 с.
7. Антоненко И. Сущность доверия как социально-психологического явления. Вестник Университета Российской академии образования. 2015. № 3. С. 34–44.
8. Доверие и недоверие в условиях развития гражданского общества / под ред. А. Купрейченко, И. Мерсияновой. М.: Издательский дом НИУ ВШЭ, 2013. 564 с.
9. Ильин Е. Психология доверия. СПб.: Питер, 2013. 288 с.
10. Сафонов В. Особенности доверительного общения: дисс. ... канд. психол. наук. М., 1978. 219 с.

Лысенко Д. П. Доверие как социально-психологический феномен

В статье проведен теоретический анализ научных подходов к пониманию доверия как социально-психологического феномена, раскрыта сущность доверия как социально-психологического отношения, рассмотрены структурные компоненты.

Ключевые слова: доверие, феномен, социально-психологическое отношение, объект, субъект, структура, функции.

Lysenko D. P. Trust as social and psychological phenomenon

The article deals with theoretical analysis of scientific approaches to understanding trust as social and psychological phenomenon. It reveals the essence of trust as social and psychological attitude and considers its structural components.

Key words: trust, phenomenon, social and psychological attitude, object, subject, structure, functions.